

# ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

УДК 159. 923

## ПРИЧИНИ ТА ВИДИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ

Березка С.В.

Донбаський державний педагогічний університет

У статті розглянуто типи агресивної поведінки. Виділено основні фактори, що впливають на появу та розвиток агресивної поведінки. Висвітлено вплив спадково-характерологічних, резидуально-органічних факторів та особливостей здоров'я на розвиток агресивної поведінки особистості. Проаналізовано соціальні та психологічні детермінанти агресивної поведінки. Створено схему, що відображає складові та взаємодію основних груп факторів, що сприяють появі агресивної поведінки.

**Ключові слова:** агресивна поведінка, види агресивної поведінки, фактори появи агресивної поведінки: біологічні фактори (спадково-характерологічні, резидуально-органічні, особливості здоров'я), соціальні фактори; особистісні (або психологічні) фактори; хімічні фактори.

**Постановка проблеми.** Сучасне сьогоднішня характеризується зростанням агресивності як в цілому суспільства, так і окремої особистості. Збільшення інтенсивності проявів агресії спостерігається у всіх вікових категоріях. Не зважаючи на те, що агресивна поведінка може мати позитивні функції, у більшості випадків вона характеризується деструктивними наслідками як для самої людини, так і для її оточення. Вивчення агресивної поведінки є неможливим без аналізу причин, що її викликають.

**Аналіз останніх досліджень і публікацій.** Аналіз спадкових та біологічних детермінант агресивної поведінки представлено в роботах З. Фрейда, К. Лоренца, Д. Зільмана; соціальних факторів – А. Бандури, Р. Берона, Д. Річардсон; психологічних детермінант – Л. Берковіц, Д. Доллард, Н. Міллер та ін.; вплив хімічних речовин на появу агресії досліджували Т. Румянцева, С. Тейлор, К. Леонард, Р. Шунтіх та ін. Взаємозалежність агресії та статі проаналізовано в працях таких вчених, як: Е. Бімен, Г. Берд, Г. Кларк, К. Мойер та ін.

**Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми.** У психолого-педагогічній літературі широко висвітлені різноманітні аспекти досліджень феномену агресії та агресивної поведінки, але на сьогодні не має єдиної класифікації причин появи агресивної поведінки.

Метою статті є створення класифікації причин появи та розвитку агресивної поведінки сучасної особистості.

**Виклад основного матеріалу.** Аналіз наукових досліджень з проблеми дозволив зробити висновки про те, що термін «агресія» є досить загальним і позначає дію або намір, що має за мету нанесення шкоди іншій людині. Термін «агресивна поведінка» є більш «вузьким» і є однією з форм реагування на різноманітні несприятливі у фізичному та психічному плані життєві ситуації. Форми реагування можна класифікувати в залежності від типів агресії.

Однією з найрозповсюдженіших є класифікація видів агресивної поведінки запропонована

Е. Фроммом. Вчений розділив усі прояви агресивної поведінки на два основні види: *доброякісну та злаякісну* агресію.

Однією з найрозповсюдженіших є класифікація видів агресивної поведінки запропонована Е. Фроммом [7]. Вчений розділив усі прояви агресивної поведінки на два основні види: *доброякісну та злаякісну* агресію. Доброякісна агресія на думку Е. Фромма є біологічно адаптованою агресією, як реакцією на загрозу вітальним інтересам індивіда; вона закладена у філогенезі; вона властива як тваринам, так і людям; вона має вибуховий характер і виникає спонтанно як реакція на погрозу; а її наслідок – усунення або самої загрози, або її причини [7]. Злаякісна агресія має за мету лише задоволення агресора (від нанесення шкоди чи власне агресивних дій). Злаякісна агресія властива лише людині.

Л.І. Божович виділила дві основні форми прояву агресії: *пряма фізична дія та словесна агресія* через образу, залякування.

С. Славінв дещо доповнила класифікацію Л.І. Божович, запропонувавши такі форми: *фізичний напад* (наприклад, удар, укуси); *вербальний напад* (наприклад, крикнути, образити); *порушення прав іншої людини* (наприклад, забрати щось силою). С. Фешбек виділяє види агресивної поведінки по відношенню до живих та неживих предметів. Ю.Н. Борисов розділяє агресію на *інструментальну та ворожу*. Інструментальною він називає агресивну дію, яка здійснюється задля досягнення конкретної мети. А ворожа агресія здійснюється з метою, щоб спричинити кому-небудь біль та страждання. В.І. Журбін пропонує класифікувати прояви агресивної поведінки в залежності від ініціативи нападу: *ініціативна агресія* (агресором є засновник конфлікту) та *захисну* (коли агресія є реакцією на агресію) [1, 2, 4].

Т.Г. Румянцева поділяє агресію на *індивідуальну та соціально-групову* [5].

У словнику практичного психолога та великій психологічній енциклопедії запропоновано класифікувати агресивну поведінку на: *реактивну, ворожнечу та інструментальну*.

*Реактивна агресія* є синонімічною до поняття «доброякісної агресії» Е. Фромма і є агресивною дією у відповідь на насилля зі сторони. Вона під-розділяється на афективну, імпульсивну та експресивну агресивну поведінку.

Д. Ольшанський визначає *афективну агресію* як суто емоційний феномен, що позбавлений, майже повністю, поведінкового компоненту. Даний тип агресії є найбільш емоційно забарвленим та безглуздим. Спалахи агресії як правило починаються (і закінчуються) раптово, інколи навіть безпричинно, можуть чергуватись зі спокійним, рівноважним станом.

*Експресивна агресія* – це залякувально-агресивна поведінка, основною метою якої є висловити і визначити свої потенційно агресивні наміри, залякати опонентів.

*Імпульсивна агресія* – зазвичай спровокована в наслідок дії якогось зовнішнього фактору, миттєва виникаюча і достатньо швидко згасаюча агресивна поведінка. Така агресія має імпульсивний характер, виникаючи у вигляді своєрідних «приливів» та «відливів» агресивної поведінки.

*Ворожий тип агресії* (синонімічний до злоякісної агресії за Е. Фроммом) передбачає наявність усвідомленого наміру саме заподіяти шкоду іншому.

*Інструментальний тип агресії* характеризується тим, що агресивні дії виступають як засіб досягнення мети.

За спрямованістю агресії на об'єкт виділяють в психолого-педагогічній літературі виділяють *гетероагресію* та *аутоагресію*.

*Гетероагресія* передбачає спрямованість агресивних дій на зовнішні об'єкти (як живі, так і неживі), а аутоагресія – на себе (може прояв-

лятись у самоприниженні, самоцькуванні, самозвинуваченні і т.д.) [1, 2, 4].

Розглянуті види агресії мають різну мету, функцію та причину утворення. Для кращого розуміння сутності феномену агресії необхідним є виділення причин її появи та розвитку. Факторів, що обумовлюють появу агресивної поведінки дуже багато, і систематизувати їх досить складно. Здебільшого детермінанти агресивної поведінки розглядаються в залежності від таких підходів:

– інстинктивний (З. Фрейд вважає, що агресія є вродженою і обумовлюється людським потягом до руйнації та смерті; його думку підтримує і К. Лоренц, вважаючи, що причина людської агресії криється у інстинкті самозбереження) та біологізаторський підхід (агресивна поведінка є спадковою та залежить від генетики);

– фрустраційний (Д. Доллард заснував теорію про те, що причиною агресії завжди виступає фрустрація);

– соціальний підхід (так, А. Бандура вважає, що вирішальну роль у формуванні агресивної поведінки виконує оточуюче середовище та соціальне навчання).

Звісно, що теорій вивчення агресивної поведінки існує багато, проте, на нашу думку, вищезазначені підходи є найбільш ґрунтовними та дослідженими.

Проаналізувавши психолого-педагогічну літературу, ми створили власну класифікацію факторів, що впливають на появу та розвиток агресивної поведінки та схематично зобразили її на рис. 1 «Фактори появи та розвитку агресивної поведінки». Зі схеми видно, що ми умовно розділили всі фактори на чотири групи.

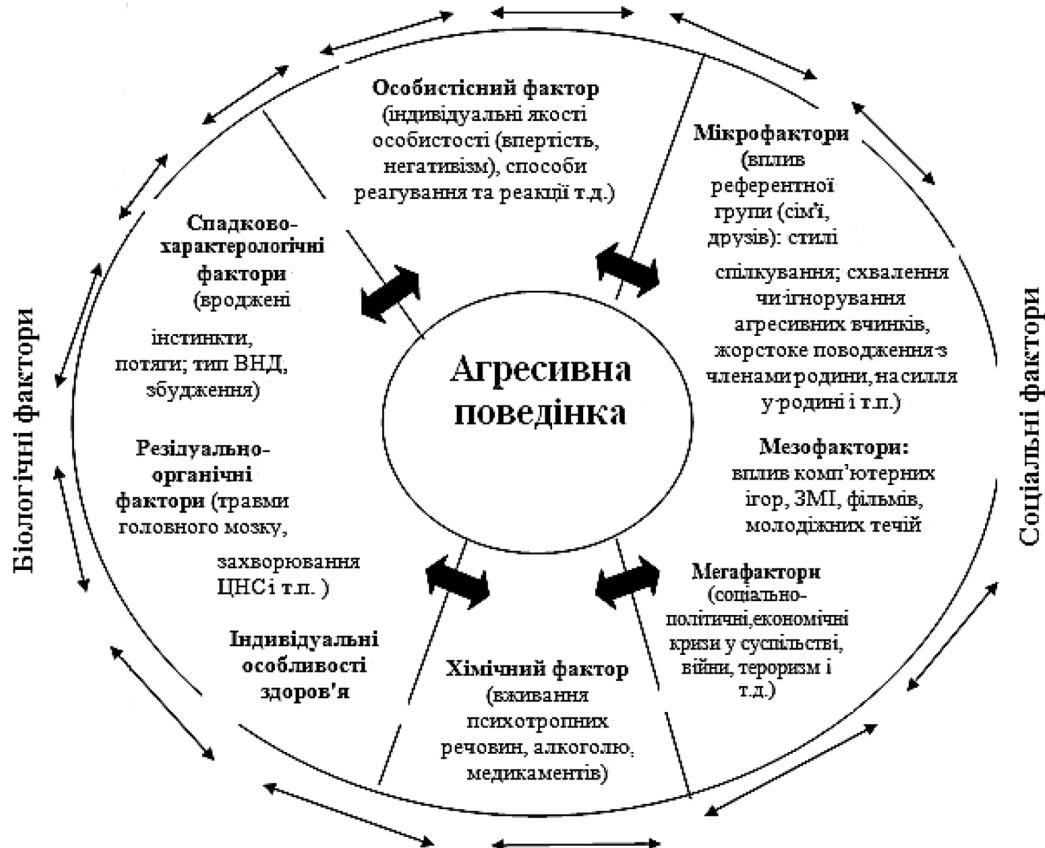


Рис. 1. Фактори появи та розвитку агресивної поведінки

До першої групи «біологічні фактори», що впливають на появу агресивної поведінки, ми віднесли: спадково-характерологічні, резидуально-органічні фактори та індивідуальні особливості здоров'я людини. Розглянемо більш детально ці підгрупи.

*Спадково-характерологічні* – фактори цієї групи є вродженими. До них належать вроджені інстинкти (наприклад, «потяг до смерті», З. Фрейд; інстинкт самозбереження, К. Лоренц) та генетична пам'ять (К. Юнг стверджував, що архетипи передаються з покоління в покоління не за рахунок культури, а за рахунок генетики, тобто накопичений досвід предків в боротьбі за виживання, мисливства, полювання та ін. передається сьогоднішньому поколінню на рівні генів і проявляється в формі захисної агресії). Сюди ж відносять особливості ЦНС, які закладені в людини генетично (прикладом може виступати тип ВНД: так, відомо, що сильний неврвоважений тип більш схильний до агресивної поведінки) [2, 4].

До цієї групи факторів також належать спадкові захворювання та органічні ураження головного мозку вродженого характеру (шизофренія, синдром Клайнфельтера, розумова відсталість, цукровий діабет, гіпертиреоз (порушення виділення гормонів щитовидної залози) та ін. хвороби, які у своєму розвитку призводять до утворення роздратованості, збудливості та агресивної поведінки особистості).

*Резидуально-органічні* фактори передбачають набуті ураження головного мозку внаслідок травм, запальних захворювань, інтоксикації ті ін. Відомо, що такі ураження можуть викликати транзиторні або прогресуючі зміни в емоційній сфері, призводячи до нервозності, підвищеної збудливості, агресивності. Схильність до агресивної поведінки в даному випадку взаємопов'язана з кількістю збережених функцій головного мозку.

*Резидуально-органічні* фактори передбачають набуті ураження головного мозку внаслідок травм, запальних захворювань, інтоксикації ті ін. Відомо, що такі ураження можуть викликати транзиторні або прогресуючі зміни в емоційній сфері, призводячи до нервозності, підвищеної збудливості, агресивності. Схильність до агресивної поведінки в даному випадку взаємопов'язана з кількістю збережених функцій головного мозку.

Остання група «індивідуальні особливості здоров'я» до неї входять деякі особливості та стани здоров'я. Наприклад, гормональні стрибки у різноманітних ситуаціях (під час статевого дозрівання (аналогічно – згасання); під час вагітності; після пологів, абортів; під час ожиріння) характеризуються підвищенням рівня агресивної поведінки індивіду. Багато досліджень присвячених гендерним відмінностям агресивної поведінки (К. Джеклін, Р. Джин, Е. Маккобі, Т. Румянцева, Дж. Уайт) засвідчують те, що чоловічий гормон підвищує рівень агресивності, а жіночий – знижує (тобто, надмірне виділення тестостерону також може призвести до неконтрольованої агресивності). К. Мойер досліджував вплив гормональних змін в передменструальний період на підвищення рівня агресивності жінок. У своєму дослідженні він зробив висновок, що 62% насильницьких злочинів скоюється саме в період передменструального тижня і лише 2% у кінці періоду, і зафіксував, що

гормональні порушення в передменструальний період призводять до надмірної роздратованості, різких змін настрою, спалахів гніву, неконтрольованих агресивних дій [2, 4, 5].

Друга група – «соціальні фактори», підрозділяється на такі підгрупи: мікрофактори, мезофактори та макрофактори.

До групи «*мікрофактори*» належить вплив найближчого значимого оточення (референтної групи) – сім'ї, друзів; саме в найближчому оточенні людина переймає патерни поведінки, засвоює правила та норми, способи реагування та реакції на ті чи інші ситуації, і втому числі агресивні дії та вчинки; до цієї групи факторів належить стиль виховання та спілкування в родині; ставлення членів сім'ї один до одного; взаємовідносини між дітьми та батьками, між сестрами та братами; ставлення до агресивної поведінки; моральні норми та погляди, що виховуються в родині; повнота сім'ї ті ін. [1, 4]. Так, Л.Н. Кузнецова зазначає, що стійкі агресивні тенденції в поведінці дітей формуються у сфері взаємовідносин зі значимими дорослими (батьки, згодом вчителі), де вирішальним фактором є саме стиль поведінки дорослих. Цікаво, що діаметрально протилежні стилі (ігнорування або поблажливості до агресивних дій дитини, чи навпаки, сурові наказування) є причиною появи агресивної поведінки особистості [3].

До групи «*мезофактори*» ми віднесли вплив неблизького оточення (колективи в садках, школах, товариші), а також комп'ютерних ігор, засобів масової інформації, молодіжних течій в соціальних мережах. І.В. Бурмістров, Г.І. Забрянський, Ю.В. Староверова, Ю.В. Фомичева, А.В. Худяков, А.Г. Шмелеві ті ін. досліджуючи залежність від комп'ютерної гри як фактор впливу на розвиток агресії, визначили, що комп'ютерні ігри (як і фільми), що містять сцени жорстокості та насилля, призводять до схвального ставлення людини до агресії у реальному житті, а також формують установки, що жорстокість та насилля є невід'ємною частиною буття і застосування агресії для досягнення власної мети в соціальному оточенні є нормою.

Дослідження проблеми сцен жорстокості в медіа-продукції, визначили, що існують фактори, під впливом яких насилля в засобах масової інформації буде сприяти виникненню агресивної поведінки: глядач бачить насилля, але воно не породжує агресивні думки, тобто він не вважає агресією те, що спостерігає; глядач проєкує на себе образ агресора; віктимний об'єкт співвідноситься з жертвою у фільмі; події, що відбуваються у фільмі відбуваються з високим рівнем реалістичності. За спостереженнями К. Андерсона, К. Ділла, Д. Корнелла підлітки, що багато часу проводять за фільмами та іграми, що містять насилля, криваві сцени, ненормативну лексику, більш схильні до прояву агресивних почуттів, дій та вчинків [4].

«*Макрофактори*» передбачають вплив глобальних факторів на появу агресивної поведінки: соціально-політичні, економічні кризи в світі, війни, розвиток тероризму; ставлення суспільства до проявів агресії.

В окрему групу ми виділили «*особистісний фактор*» до якого віднесли індивідуальні особли-

вості особистості, наприклад: рівень сформованості самоконтролю (вміння контролювати власні емоції та дії, локус контролю); наявність вольових якостей (які забезпечують можливість прийняти рішення агресивної дії чи «не дії»), деяких особистісних рис (негативізм, злобність, впертість, ворожість, роздратованість, емоційна чутливість), особливості пережитого досвіду (наявність шаблонів реагування на події; пережите насилля; сформованості моральних поглядів та життєвих цінностей і т.д.), гендер (стать).

Л.Н. Кузнецова також вважає, що причини агресії не можуть бути лише зовнішніми, тому характерологічні особливості самої особистості відіграють значну роль у формуванні агресивної поведінки. До рис характеру, що провокують агресивні акти, дослідниця відносить: гіперзбудливість, схильність до афективних спалахів (що виникають за найменшої причини або без неї), роздратованість, егоцентризм та впертість [3].

Остання група – «хімічні фактори», наприклад, вживання психотропних речовин; алкоголю, наркотиків, деяких медикаментів прискорює появу та розвиток агресивної поведінки у людини. Так, наприклад, Т.Г. Румянцева [5] визначаючи кореляцію між споживанням алкоголю, наркотиків та появою агресивної поведінки, за-

значає, що психотропні речовини необхідно розглядати в якості фактора, що сприяє вираженню фізичної агресії, при цьому чим більша доза та міцність спожитого алкоголю, тим сильніше виражено агресивне реагування.

Розмежування цих чотирьох груп факторів є досить умовним, адже усі вони тісно взаємопов'язані між собою, а інколи впливають один з одного: особистісні якості напряму залежать від стилю виховання, моральних цінностей родини та генетичної спадковості; вживання психотропних речовин залежить від індивідуальних особливостей особистості та впливу на неї її референтної групи; в свою чергу деякі захворювання обумовлені вживанням психотропних речовин і т.п.

**Висновки.** Аналіз наукових досліджень показав, що різноманітність причин, що сприяють появі та розвитку агресивної поведінки обумовлені різними підходами до вивчення самого явища агресії. Умовно ці причини можна класифікувати в загальні фактори: біологічні, соціальні, особистісні (психологічні) та хімічні. На нашу думку така загальна класифікація вимагає уточнень вікових особливостей проявів агресивної поведінки. Виявлення причин агресивної поведінки є одним з найважливіших факторів успішної корекційної роботи.

## Список літератури:

1. Бэрон Р., Ричардсон Д. Агрессия / Р. Берон, Д. Ричардсон. – СПб.: Питер, 1997. – 336 с.
2. Валавко С.М., Аксенова Ю.Ю. Концепции агрессивного поведения детей дошкольного возраста: современный взгляд / Специальное образование – 2015. – № 2. – С. 17-28.
3. Кузнецова Л.Н. Психолого-педагогическая коррекция детской агрессивности / Л.Н. Кузнецова // Начальная школа. – 1999. – № 3. – С. 24-27.
4. Психология человеческой агрессивности: Хрестоматия / Сост. К.В. Сельченко. – Мн.: Харвест, 1999. – 656 с.
5. Румянцева Т.Г. Понятие агрессивности в современной зарубежной психологии // Вопросы психологии. – 1991. – № 1. – С. 81-87.
6. Фрейд З. Психология бессознательного: Сб. произведений / Под ред. М.Г. Ярошевского. – М.: Просвещение, 1990. – 448 с.
7. Фромм Э. Анатомия человеческой деструктивности. – М.: АСТ, 2004. – 637 с.

**Березка С.В.**

Донбасский государственный педагогический университет

## ПРИЧИНЫ И ВИДЫ АГРЕССИВНОГО ПОВЕДЕНИЯ ЛИЧНОСТИ

### Аннотация

В статье рассмотрены основные типы агрессивного поведения. Выделены основные факторы, которые влияют на появление и развитие агрессивного поведения. Освещено влияние наследственно-характерологических, резидуально-органических факторов и особенностей здоровья на развитие агрессивного поведения личности. Проанализировано социальные и психологические детерминанты агрессивного поведения. Создано схему, которая отображает взаимосвязь основных групп факторов, способствующих агрессивному поведению.

**Ключевые слова:** агрессивное поведение, виды агрессивного поведения, факторы появления агрессивного поведения: биологические, социальные, личностные (психологические) и химические.

**Berezka S.V.**

Donbas State Pedagogical University

## **CAUSES AND TYPES OF AGGRESSIVE BEHAVIOR OF THE PERSON**

### **Summary**

The article considers the main types of aggressive behavior. The main factors that influence the appearance and development of aggressive behavior are singled out. The effect of hereditary-characterological, residual-organic factors and health features on the development of aggressive personality behavior is highlighted. The social and psychological determinants of aggressive behavior are analyzed. A scheme has been created that reflects the interrelation of the main groups of factors contributing to aggressive behavior.

**Keywords:** aggressive behavior, types of aggressive behavior, factors of the emergence of aggressive behavior: biological, social, personal (psychological) and chemical.